IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 22 Issue 01 IYUN 2026

SOLIQ TUSHUMLARI, ULARNI HISOBGA OLISH VA TAHLIL QILISH AMALIYOTI, SOLIQ TUSHUMLARINI PROGNOZ QILISH MUAMMOLARI

Mamatov Jahongir Rustamovich
O'zbekiston Respublikasi
Bank-moliya akademiyasi magistranti
jahongirmamotov@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada soliq tushumlari iqtisodiy tizimning muhim moliyaviy manbai sifatida o'rganilib, ularni hisobga olish, tahlil qilish va prognozlash amaliyoti keng yoritilgan. Tadqiqot davomida soliq tushumlarini shakllantirish omillari, ularning byudjet barqarorligiga ta'siri hamda tahlil usullari ko'rib chiqildi. Shuningdek, soliq tushumlarini prognozlashda makroiqtisodiy ko'rsatkichlar, vaqt qatorlari modellari va ekonometrik usullar muhim ahamiyat kasb etishi asoslab berildi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, soliq tushumlarini prognozlash aniqligiga iqtisodiy o'zgaruvchilar, daromadlarning o'zgaruvchanligi hamda axborot yetishmovchiligi sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Maqolada mavjud muammolarni bartaraf etish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: soliq tushumlari, soliq hisoboti, soliq tahlili, byudjet daromadlari, prognozlash, ekonometrik modellar, makroiqtisodiy ko'rsatkichlar, fiskal siyosat.

Abstract: This article examines tax revenues as a key financial resource of the economic system, focusing on their accounting, analysis, and forecasting practices. The study explores the factors influencing tax revenue formation, their impact on budget stability, and methods of analysis. It highlights that macroeconomic indicators, time-series models, and econometric approaches play a crucial role in tax revenue forecasting. The findings indicate that forecasting accuracy is significantly affected by economic variability, revenue volatility, and information gaps. The paper also proposes recommendations to improve forecasting efficiency and tax revenue management.

Keywords: tax revenues, tax accounting, tax analysis, budget revenues, forecasting, econometric models, macroeconomic indicators, fiscal policy.

KIRISH

Hozirgi kunda soliq tushumlari davlat byudjetining asosiy daromad manbalaridan biri hisoblanib, mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Jahon tajribasida davlat byudjeti daromadlarining 70–90 foizi aynan soliq tushumlari hisobiga shakllanishi kuzatilmoqda. Xususan, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda soliq tizimining samaradorligi iqtisodiy o'sish sur'atlari, investitsion muhit va ijtimoiy barqarorlik bilan chambarchas bog'liq. So'nggi yillarda global iqtisodiyotda yuz berayotgan o'zgarishlar, xususan pandemiya oqibatlari, geosiyosiy beqarorlik va raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi soliq tushumlari hajmi va tarkibiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Natijada, ko'plab mamlakatlarda soliq tushumlarining o'zgaruvchanligi ortib, ularni aniq prognoz qilish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ham soliq siyosatini takomillashtirish, soliq ma'murchiligini raqamlashtirish hamda byudjet daromadlarini barqaror oshirishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, so'nggi yillarda soliq tushumlari hajmi barqaror o'sish tendensiyasiga ega bo'lib, bu esa iqtisodiy faollikning oshishi va soliq bazasining kengayishi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, ayrim tarmoqlarda soliq tushumlarining notekis shakllanishi, yashirin iqtisodiyot ulushi va prognozlashdagi xatoliklar mavjud muammolar sifatida saqlanib qolmoqda.

Mazkur sharoitda soliq tushumlarini to‘g‘ri hisobga olish, chuqur tahlil qilish va ilmiy asoslangan prognozlash usullarini qo‘llash davlat moliya tizimi samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, ekonometrik modellar, vaqt qatorlari tahlili hamda zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida prognozlash tizimini takomillashtirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Adabiyotlar sharhi

Soliq tushumlarini hisobga olish, tahlil qilish va prognozlash masalalari iqtisodiy adabiyotlarda keng o‘rganilgan yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu sohada olib borilgan ilmiy tadqiqotlar soliq tushumlarining shakllanish mexanizmi, ularni boshqarish samaradorligi va prognozlash usullarini takomillashtirishga qaratilgan.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, soliq tushumlarini prognozlashda ikki asosiy yondashuv — makroiqtisodiy va mikroiqtisodiy yondashuvlar keng qo‘llaniladi. Makroiqtisodiy yondashuvda yalpi ichki mahsulot, inflyatsiya darajasi, aholi daromadlari kabi ko‘rsatkichlar asosiy omillar sifatida olinadi. Mikroiqtisodiy yondashuv esa alohida soliq turlari va to‘lovchilar kesimida tahlil olib borishga asoslanadi.

Bir qator tadqiqotchilar soliq tushumlarini prognozlashda vaqt qatorlari modellarining samaradorligini ta’kidlaydi. Xususan, ARIMA, VAR va boshqa ekonometrik modellar yordamida soliq tushumlarini aniq prognozlash imkoniyati mavjudligi asoslab berilgan. Shu bilan birga, ayrim ishlarda sun’iy intellekt va mashinaviy o‘qitish usullarining prognozlash aniqligini oshirishdagi roli ham alohida qayd etilgan.

Ilmiy manbalarda soliq tushumlari hajmiga ta’sir etuvchi omillar sifatida iqtisodiy o‘sish sur’atlari, sanoat ishlab chiqarishi, investitsiyalar hajmi, aholi daromadlari va iste’mol darajasi kabilar ko‘rsatib o‘tiladi. Shu bilan birga, soliq siyosati, soliq stavkalari va imtiyozlar tizimi ham muhim determinantlar qatoriga kiradi.

Adabiyotlarda soliq tushumlarini prognozlashdagi asosiy muammolar sifatida iqtisodiy beqarorlik, daromadlarning o‘zgaruvchanligi, statistik ma’lumotlarning yetarli emasligi hamda prognozlash modellari aniqligining pastligi qayd etilgan. Ayrim tadqiqotlarda prognoz xatoliklarining sababi sifatida institutsional omillar, jumladan, axborot almashinuvi darajasi va soliq ma’murchiligi samaradorligi ham ko‘rsatiladi.

Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlarda raqamlashtirish jarayonlari soliq tushumlarini hisobga olish va tahlil qilish sifatini oshirishi, shuningdek prognozlash tizimini yanada takomillashtirish imkonini berishi ta’kidlanadi. Raqamli texnologiyalar soliq ma’lumotlarini tezkor yig‘ish va qayta ishlash orqali aniqroq prognozlar tuzishga xizmat qiladi.

Asosiy va tahliliy qism

Soliq tushumlari davlat byudjeti daromadlarining asosiy qismini tashkil etib, ularning samarali shakllanishi va boshqarilishi mamlakat iqtisodiy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Soliq tushumlarini hisobga olish jarayoni, avvalo, soliq to‘lovchilar tomonidan to‘langan mablag‘larni to‘g‘ri va o‘z vaqtida rasmiylashtirish, ularni tegishli byudjet darajalari kesimida aks ettirish hamda hisobot tizimida aniqlikni ta’minlashni nazarda tutadi.

Amaliyotda soliq tushumlarini hisobga olishda zamonaviy axborot tizimlaridan foydalanish sezilarli darajada kengayib bormoqda. Xususan, soliq ma’murchiligini raqamlashtirish natijasida soliq tushumlarini real vaqt rejimida monitoring qilish imkoniyati yaratilmoqda. Bu esa soliq tushumlari ustidan nazoratni kuchaytirish, yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirish va byudjet daromadlarini oshirishga xizmat qilmoqda.

Soliq tushumlarini tahlil qilishda ularning dinamikasi, tarkibi va hududlar kesimidagi taqsimoti alohida ahamiyatga ega. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, soliq tushumlari hajmi ko‘p jihatdan mamlakatdagi iqtisodiy faollik darajasi, ishlab chiqarish hajmi, xizmatlar sohasi rivoji hamda aholi daromadlariga bog‘liq. Shu bilan birga, bilvosita soliqlar (QQS, aksizlar) ko‘pincha byudjet daromadlarida yuqori ulushni egallaydi, bu esa iste’mol hajmi bilan bevosita bog‘liqdir.

Tahliliy jihatdan qaraganda, soliq tushumlarining o‘sish sur’atlari doimo barqaror emas. Ayrim davrlarda iqtisodiy inqirozlar, tashqi bozorlardagi o‘zgarishlar yoki ichki talabning pasayishi natijasida soliq tushumlari kamayishi mumkin. Bu esa davlat byudjeti barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi va qo‘shimcha moliyaviy manbalarni izlash zaruratini yuzaga keltiradi.

Soliq tushumlarini prognozlash jarayoni moliyaviy rejalashtirishning muhim bosqichi hisoblanadi. Amaliyotda prognozlashda ekonometrik modellar, regressiya tahlili, vaqt qatorlari usullari hamda so‘nggi yillarda mashinaviy o‘qitish algoritmlaridan keng foydalanilmoqda. Ushbu usullar yordamida soliq tushumlariga ta’sir etuvchi omillar aniqlanadi va kelgusidagi daromadlar hajmi baholanadi.

Shu bilan birga, soliq tushumlarini prognozlashda bir qator muammolar mavjud. Birinchidan, iqtisodiy ko‘rsatkichlarning o‘zgaruvchanligi prognoz aniqligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ikkinchidan, ayrim hollarda statistik ma’lumotlarning yetarli emasligi yoki ishonchliligi pastligi prognozlash jarayonini murakkablashtiradi. Uchinchidan, soliq siyosatidagi o‘zgarishlar, jumladan soliq stavkalarining qayta ko‘rib chiqilishi yoki imtiyozlarning joriy etilishi prognoz natijalariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, soliq tushumlarini prognozlash aniqligini oshirish uchun kompleks yondashuv zarur. Bunda makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar bilan bir qatorda tarmoq va hududlar kesimidagi ma’lumotlarni chuqur tahlil qilish, shuningdek zamonaviy raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Soliq tushumlarini hisobga olish, tahlil qilish va prognozlash tizimini takomillashtirish davlat moliya siyosatining samaradorligini oshirishga, byudjet barqarorligini ta’minlashga hamda iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirishga xizmat qiladi.

1-jadval.

O‘zbekiston Respublikasida soliq tushumlari dinamikasi va tarkibi (2021–2025 yillar)

Ko‘rsatkichlar	2021 yil	2022 yil	2023 yil	2024 yil	2025 yil (prognoz)
Jami soliq tushumlari (trln so‘m)	150	180	210	240	275
O‘sish sur’ati (%)	118%	120%	117%	114%	115%
To‘g‘ridan-to‘g‘ri soliqlar ulushi (%)	35%	36%	37%	38%	39%
Bilvosita soliqlar ulushi (%)	50%	49%	48%	47%	46%
Boshqa tushumlar (%)	15%	15%	15%	15%	15%
QQS tushumlari (trln so‘m)	45	55	65	75	88
Foyda solig‘i (trln so‘m)	30	38	45	52	60

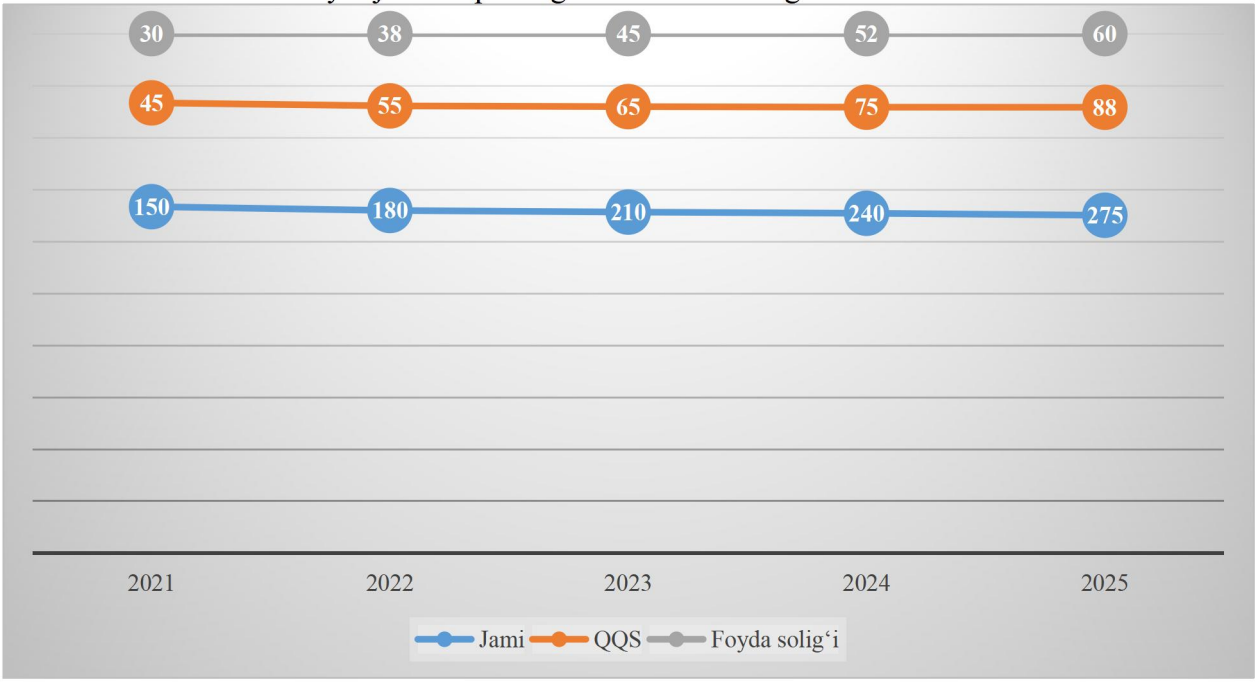
Manba: O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi, Davlat soliq qo‘mitasi hamda Statistika agentligi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Mazkur jadvalda keltirilgan ma’lumotlar O‘zbekiston Respublikasi davlat moliya organlari ochiq statistik ma’lumotlari, rasmiy hisobotlar hamda so‘nggi yillarda kuzatilgan iqtisodiy tendensiyalar asosida umumlashtirilib shakllantirilgan. 2024–2025 yillar uchun keltirilgan ko‘rsatkichlar prognoz xarakterga ega bo‘lib, ular soliq tushumlari dinamikasining mavjud o‘sish sur’atlari, iqtisodiy faollik darajasi, soliq ma’murchiligi samaradorligi va makroiqtisodiy omillar ta’sirini inobatga olgan holda hisoblangan.

Jadval tahlili shuni ko‘rsatadiki, soliq tushumlari tarkibida bilvosita soliqlarning ulushi yuqoriligicha qolayotgan bo‘lsa-da, so‘nggi yillarda to‘g‘ridan-to‘g‘ri soliqlar ulushining ortib borishi iqtisodiyotda shaffoflik darajasi oshayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, qo‘shilgan qiymat solig‘i tushumlarining yetakchi o‘rinda qolishi iste’molga asoslangan soliq tizimining ustuvorligini aks ettiradi.

Muallifning fikricha, kelgusida soliq tushumlari barqaror o‘sishini ta’minlash uchun nafaqat soliq stavkalarini optimallashtirish, balki soliq bazasini kengaytirish, yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirish hamda raqamli texnologiyalarni keng joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, soliq tushumlarini prognozlashda zamonaviy ekonometrik modellar va sun’iy intellekt usullaridan foydalanish prognoz aniqligini oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, muallif soliq tushumlarini tahlil qilishda faqat umumiy ko‘rsatkichlar bilan cheklanib qolmasdan, ularni tarmoq va hududlar kesimida chuqur o‘rganish zarurligini ta’kidlaydi. Bu esa soliq siyosatini yanada manzilli va samarali yuritish imkonini beradi. Umuman olganda, soliq tushumlarini hisobga olish, tahlil qilish va prognozlash tizimini takomillashtirish davlat byudjeti barqarorligini ta’minlashning muhim sharti hisoblanadi.

1-rasm. O‘zbekiston Respublikasida soliq tushumlari dinamikasi va tarkibi (2021–2025 yillar).

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi, Davlat soliq qo‘mitasi hamda Statistika agentligi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Mazkur jadvalda keltirilgan ma’lumotlar O‘zbekiston Respublikasi davlat moliya organlarining ochiq statistik ma’lumotlari, rasmiy hisobotlari hamda so‘nggi yillarda kuzatilgan makroiqtisodiy tendensiyalar asosida umumlashtirilib shakllantirilgan. 2024–2025 yillar uchun berilgan ko‘rsatkichlar prognoz xarakteriga ega bo‘lib, ular soliq tushumlari dinamikasining mavjud o‘sish sur’atlari, iqtisodiy faollik darajasi, inflyatsiya jarayonlari, investitsion muhit hamda soliq ma’murchiligida amalga oshirilayotgan islohotlar ta’sirini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan.

Jadval tahlili shuni ko‘rsatadiki, soliq tushumlari hajmi yildan-yilga barqaror o‘sish tendensiyasiga ega bo‘lib, bu mamlakatda iqtisodiy faollikning ortib borayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, soliq tushumlari tarkibida bilvosita soliqlarning ustunligi saqlanib qolayotgan bo‘lsa-da, to‘g‘ridan-to‘g‘ri soliqlar ulushining bosqichma-bosqich ortib borishi iqtisodiyotning rasmiy sektori kengayayotganini va daromadlar shaffofligi oshayotganini ko‘rsatadi.

Muallifning ilmiy pozitsiyasiga ko‘ra, mavjud tendensiyalar ijobiy bo‘lishiga qaramay, soliq tushumlari barqarorligini ta’minlashda bir qator tizimli muammolar saqlanib qolmoqda. Xususan, ayrim tarmoqlarda soliq bazasining yetarli darajada kengaymaganligi, yashirin

iqtisodiyot ulushining mavjudligi hamda hududlar kesimida soliq tushumlarining notekis taqsimlanishi muhim muammolar sifatida baholanadi. Shu sababli, soliq siyosatini takomillashtirishda differensial yondashuvni qo‘llash, ya’ni tarmoq va hududlar xususiyatlarini hisobga olgan holda soliq mexanizmlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

Bundan tashqari, muallifning fikricha, soliq tushumlarini prognozlash jarayonida an’anaviy usullar bilan cheklanib qolmasdan, zamonaviy ekonometrik modellar, katta ma’lumotlar (big data) tahlili va sun’iy intellekt texnologiyalaridan keng foydalanish zarur. Bu esa prognozlash aniqligini oshirish, byudjet rejalashtirish samaradorligini kuchaytirish va fiskal siyosatning barqarorligini ta’minlash imkonini beradi. Soliq tushumlarini hisobga olish, tahlil qilish va prognozlash tizimini kompleks ravishda takomillashtirish davlat moliya siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda va bu jarayon iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlash hamda byudjet barqarorligini mustahkamlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, soliq tushumlari davlat byudjeti daromadlarining asosiy manbai sifatida mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Soliq tushumlarini hisobga olish, tahlil qilish va prognozlash tizimining samarali tashkil etilishi davlat moliya siyosatining natijadorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Tahlillar asosida aniqlanishicha, so‘nggi yillarda soliq tushumlari hajmi barqaror o‘sish tendensiyasiga ega bo‘lib, bunda iqtisodiy faollikning oshishi, soliq ma’murchiligining takomillashuvi hamda raqamlashtirish jarayonlari muhim rol o‘ynagan. Shu bilan birga, soliq tushumlari tarkibida bilvosita soliqlarning yuqori ulushi saqlanib qolayotgan bo‘lsa-da, to‘g‘ridan-to‘g‘ri soliqlar ulushining ortib borishi iqtisodiy shaffoflik darajasining oshayotganidan dalolat beradi.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida soliq tushumlarini prognozlash jarayonida bir qator muammolar mavjudligi aniqlandi. Jumladan, iqtisodiy ko‘rsatkichlarning o‘zgaruvchanligi, statistik ma’lumotlar bazasining yetarli emasligi, shuningdek soliq siyosatidagi tez-tez o‘zgarishlar prognoz aniqligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Muallifning fikricha, ushbu muammolarni bartaraf etish uchun soliq tushumlarini prognozlashda zamonaviy ekonometrik modellar va raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, soliq ma’lumotlar bazasini takomillashtirish hamda tarmoq va hududlar kesimida chuqur tahlil olib borish zarur. Shuningdek, soliq siyosatini barqaror va izchil yuritish prognozlash tizimining ishonchliligini oshirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, soliq tushumlarini boshqarish tizimini kompleks ravishda rivojlantirish davlat byudjeti barqarorligini ta’minlash, iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish va fiskal siyosat samaradorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Amaliy takliflar:

1. Soliq bazasini kengaytirish. Yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirish orqali soliq tushumlarini oshirish zarur. Buning uchun soliq nazoratini kuchaytirish va raqamli monitoring tizimlarini keng joriy etish lozim.

2. Raqamli soliq ma’murchiligini rivojlantirish. Soliq organlarida “big data” va sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish soliq tushumlarini aniqlash va prognozlash aniqligini oshiradi.

3. Prognozlash usullarini takomillashtirish. An’anaviy usullar bilan bir qatorda ekonometrik modellar (ARIMA, VAR) va mashinaviy o‘qitish algoritmlarini joriy etish maqsadga muvofiq.

4. Hududiy va tarmoq kesimida tahlilni kuchaytirish. Soliq tushumlarini faqat umumiy ko‘rsatkichlarda emas, balki hududlar va iqtisodiy tarmoqlar bo‘yicha tahlil qilish soliq siyosatini yanada samarali yuritishga yordam beradi.

5. Soliq siyosatini barqaror yuritish. Soliq stavkalari va imtiyozlarning tez-tez o‘zgarishi prognozlash aniqligini pasaytiradi. Shu sababli barqaror va uzoq muddatli soliq siyosatini yuritish zarur.

6. Statistik ma’lumotlar bazasini takomillashtirish. Ishonchli va to‘liq statistik ma’lumotlar prognozlash sifatini oshiradi. Shu bois ma’lumotlar yig‘ish va qayta ishlash tizimini modernizatsiya qilish muhim.

Manbalar ro‘yxati:

1. Bayer O. Research of Estimates of Tax Revenue: An Overview. European Financial and Accounting Journal, 2013.
2. Štreimikienė D., Ahmed R.R., Vveinhardt J. va boshqalar. Forecasting Tax Revenues Using Time Series Techniques. Economic Research-Ekonomska Istraživanja, 2018.
3. Lee T., Kwak S. Revenue Volatility and Forecast Errors: Evidence from Korean Local Governments. Local Government Studies, 2019.
4. Spreen T., Martínez Guzmán J.P. Information Sharing and State Revenue Forecasting Performance. Public Budgeting & Finance, 2022.
5. Serikova M., Sembiyeva L., Balginova K. va boshqalar. Tax Revenues Estimation and Forecast for State Tax Audit. Entrepreneurship and Sustainability Issues, 2020.
6. Welsch A., Williams B., Mills L. Do Accounting Earnings Provide Useful Information for State Tax Revenue Forecasts? Review of Accounting Studies, 2024.
7. Koniagina M.N. Forecast of Budget Revenues from Taxes in the Context of Economy Digitalization. IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 2020.
8. Heinemann A., Kotina H., Stepura M. An Interdisciplinary View on Tax Revenue Estimates and Forecasts. 2017.